# ВЪЗРОЖДЕНСКИ РИСУНКИ И КОПИРКИ ОТ МУЗЕЙНАТА СБИРКА НА НХА. ТЕХНОЛОГИЯ И РЕСТАВРАЦИОННИ ПРОБЛЕМИ

Силвия Варадинова-Пападаки

## РЕЗЮМЕ

Сред инвентара на фонд ,,Графика” при музейната сбирка, една интересна колекция от произведения върху хартиена основа, буди особен интерес, а именно комплектуваните в две папки с инвентарни номера 238 и 239 копирки и подготвителни рисунки за икони, дърворезбени елементи и стенописни фрагменти. Копирките и рисунките са били интензивно употребявани в миналото при подготовката на иконните изображения, поради тази причина те са достигнали до нас в изключително тежко физическо състояние – някои са отделени на фрагменти, други са разкъсани, с протрита хартия и липсващи фрагменти.

Настоящата колекция съдържа ценни образци от възрожденското изкуство, които носят важна информация за историята, техниката и технологията на подготвителните рисунки на иконите. Копирките, рисунките и скиците – обект на настоящия труд са изпълнени върху различни по състав хартии, а материалите, които са използвани са основно моливи, акварел и туш. Произведенията в папките са отделени като архивни единици чрез хартии, прегънати на две или четири, имитиращи разделителни папки. Използваните хартии за опаковки са с разнороден характер – тънка вестникарска хартия, цветни хартии, преизползвани пликове, тънка гланцова хартия. В отделните папки произведенията не са отделени едно от друго, което е предпоставка за абразия на повърхностите им. По-големите по формат рисунки са прегънати на две, четири или шест, като по този начин зоните на прегъването стават още по-уязвими при боравене с тях. Съхранявани по този начин, те са недостъпни за изследване от различните специалисти в областта на изкуството.

Основна цел на настоящият хабилитационен труд е да се намерят реставрационни подходи и решения, с които да се спрат разрушителните процеси на творбите от колекцията, да могат да се експонират и предоставят за различни изследвания .

Във връзка с основната цел са поставени и следните задачи:

Да се събере и предостави възможно най-цялостна информация за характерните реставрационни проблеми и използваните материали и техники при реставрацията на този тип произведения.

Да се изберат и изследват конкретни произведения от колекцията, с цел установяване техниката и технологията на изпълнение.

Да се реставрират избрани произведения със специфични проблеми и разрушения.

В ***глава II*** е направен опис на колекцията и е детайлно е описано моментното състояние на произведенията. Една от основни причините за влошеното състояние на колекцията е дългогодишното ѝ съхранение в неархивни папки. В повечето случаи произведенията са прегънати, вследствие на което са се получили разкъсвания по тези линии, а често пъти при това прегъване те се допират една до друга, някои излизат извън размера на папката и се допират във връзките, при което са се получили различни по големина разкъсвания. Самите произведения се сложени едно до друго, без разделителни хартии, като по този начин се получава абразия между тях.

Всички тези фактори, както и тяхната употреба от зографите в миналото са допринесли за критичното им състояние в момента. Според физическото състояние на копирките проблемите могат да се разделят на 4 групи:

1. Рисунки и копирки в изключително тежко състояние. Те се съхраняват прегънати на фрагменти, разкъсани са и много части от тях са отделени, а други дори липсват.
2. Рисунки и копирки с деформации по линиите на прегъване и разкъсвания основно по периферите.
3. Проблеми на рисунки и копирки с двустранно нанесени рисунки.
4. Рисунки и копирки, при които е нанесен сух пигмент, използван за откопирване.

Като цяло всички рисунки и копирки са със замърсявания от различен характер. Голяма част от замърсяванията представляват наслоявания от прах, омазняване на хартията от употреба, водни петна в определени зони на листовете, петна от бои, както и петна с неизяснен произход.

В ***глава III*** са представени реставрационните проблеми на произведенията от разглежданата колекция и възможните варианти за реставрацията им. В разглежданата колекция от рисунки и копирки са използвани разнородни типове хартия. За дълготрайното съхранение на произведения, изпълнени върху хартиена основа, от първостепенно значение е качеството на хартията. При наличие на качествена хартия и провежданите реставрационни процеси са по-успешни. Произведенията върху памучни хартии въпреки настъпилите повреди са в по-добро състояние от хартиите, съдържащи дървесина.

За прилагането на различните реставрационни решения е изключително важно да се познават както свойствата на използваните материали, така и технологичните особености на материалите, изграждащи произведенията.

Първата стъпка, когато обмисляме да почистим дадена повърхност, е да си зададем въпроса: Трябва ли изобщо да се почиства? Задаването на този въпрос включва отговорите на следните допълнителни въпроси:

- Ще бъдат ли премахнати някакви исторически свидетелства, като пръстови отпечатъци, оригинална боя от произведението и др.?
- Колко са чувствителни повърхността и цветните слоеве и дали няма да се повредят и при минимално почистване?

Основна процедура при третиране на произведения върху хартия е първо да се използват методи за сухо почистване, като изчеткване с меки четки и различни по вид гуми, които са безопасни за хартията. Тези методи могат значително да намалят някои петна и замърсявания на повърхността. При силно замърсени хартии, в зависимост от естеството на замърсяването след метода на сухо почистване визуално някои листове може да изглеждат като избелени, т.е. по-светли или бели.

След сухото почистване може да се премине към водно почистване, като се започне с постепенно овлажняване или цялостно потапяне на обекта в чиста вода. Задължително е да се направи анализ на цветните слоеве, ако има такива, на произведението, за да се определи дали е подходящо за водно третиране. Дори само след сухо почистване и потапяне във вода хартията може да изглежда като избелена и да бъде достатъчно почистена. При метода на мокрото почистване водата извлича част от киселинността, пожълтяването и укрепва нейната структура, като възстановява водородните връзки между влакната. Ефектът на водата като разтворител за почистване на хартията е общоприет.

Привнасянето на влага в структурата на хартията е много деликатен процес, който изисква пълен контрол над влияещите му фактори, свързани със състоянието на обекта и продуктите на разрушителните процеси, протекли върху него. В днешно време геловете на водна основа са все по-силно застъпени в реставраторската практика на тези обекти и са алтернатива на водното почистване.

Използването на полизахаридни гелове и регулирането на pH при водните разтвори позволяват на реставраторите по-голям контрол върху прилаганите

процедури. Гел системите могат да се използват локално или цялостно. Една от основните процедури при реставрацията на произведения върху хартиена основа е потапянето във вода с цел извличане от структурата на окислителните продукти. В тези случаи споменатите гелове имат огромно приложение и са алтернатива, която може да даде по-добри резултати. Друга важна особеност, която се забелязва, е, че премахването на продуктите от окислението при гела е много по-равномерно.

След почистването на хартията следващият етап е разкъсванията, ако има такива, да се съединят и да се запълнят евентуалните липси в хартиената основа. Това може да се извърши в два етапа. Първият представлява локално укрепване чрез залепване на разкъсвания и/или изграждане на липсващи части с помощта на различни по плътност японски хартии и подходящ адхезив. Ако при първият етап не може да се постигне цялостно заздравяване на хартиената основа и е компрометирана целостта и здравината ѝ, се пристъпва към цялостен дублаж на произведението.

Изборът на дублажна основа зависи изцяло от основата на произведението, което ще бъде дублирано. Важно е новата основа да отговаря на някои изисквания, като например:

- да бъде с неутрално pH;
- да не се променя структурно при стареене или промени в микроклимата;
- да притежава компактност (особено важно за големи по формат произведения), т.е. да бъде лека, лесно преносима;
- да притежава конструктивна здравина, за да може да изпълнява функциите си на „носеща“ основа.

Сред често използваните материали за нова основа са японската хартия, различни безкиселинни картони, хартиени пчелни пити. Японската хартия намира огромно приложение във всички аспекти на съвременната реставрация. Японската хартия се произвежда от растителни фибри. Основно може да се раздели на три типа, в зависимост от растението, от чиито фибри се прави, а именно козо, митсумата и гампи. Повечето хартии, предпочитани в реставрационната практика в западния свят, са хартии от черница или фибри козо, както и производните им: миногами, секишу, ши, удагами и др.

Изборът за използването на даден адхезив при дублаж зависи изцяло от основата на произведението, което ще бъде дублирано; от причината за дублажа и от метода на

дублаж, който е най-добре да се използва; в зависимост от устойчивостта на основата или живописния/графичния слой към полярни или неполярни разтворители, каквито се съдържат в различните адхезиви; топлината, продължителен натиск и др. фактори.

Както основите, така и адхезивите трябва да отговарят на някои изисквания, а именно:

- да не променят цвета и структурата си при стареене;
- да са с ниски пенетрационни качества;
- да не водят до химични или физични промени в оригиналната основа;
- да са устойчиви на биологични вредители;
- да бъдат реверсивни;
- да бъдат прозрачни.

Изборът на адхезиви в съвременната реставрация може да бъде много богат, но преди да бъде взето подобно решение, трябва да се отчетат като основни фактори за избор състоянието на оригиналната основа и нейната устойчивост, както и тази на живописния или графичния слой.

Използването на водни лепила, като метилцелулоза или нишесте, са предпочитани адхезиви при дублажи на произведения върху хартиена основа. Освен тях успешно се прилагат и акрилните дисперсии, като BEVA Gel, BEVA 371 Film и дублажни смесеи Lascaux.

В реставрацията сушенето трябва да следва всяка реставрационна операция, използваща вода, като измиване, деацидификация, навлажняване или инцидентна инфилтрация на влага вследствие наводнение в помещенията за съхранение, намокрянето на хартията поради непредпазливост, несъобразени високи нива на влага и др. Основната причина за сушенето на хартия е, че мократа или навлажнена хартия трябва да бъде изсушена, за да възстанови механичните си качества и възможността да бъде безопасно съхранена или експонирана. Важно е да се има предвид, че влажната и мокра хартия може много лесно да бъде деформирана или скъсана. Прилагането на удачни методи на сушене, при които да се гарантира ефективност на третирането и безопасност на произведението, е от първостепенно значение. Сушенето е успешно, когато влагата бъде извлечена от хартията в такава степен, че тя да възстанови механичните си качества. Сушенето на хартии в реставрацията се различава значително от това в индустрията за производство на хартия, макар и в двата случая да се постига

един и същи ефект – извличането на водата от хартията. Това предполага използването на определени тежести, които да фиксират формата на хартията в равнина и по този начин да се избегне вероятността за образуване на деформации. Дефинирани са седем стадия на съхненето на хартията. Много важен е петият стадий, при който съхненето започва от ъглите и краищата на хартията, където изпарението протича по-бързо, отколкото в центъра, и хартията започва да се деформира неравномерно. Именно в този стадий хартията трябва да е поставена под тежести, за да се избегне изсушаването и в свободно състояние.

Един от най-често използваните методи на сушене при реставрацията на хартия е сушенето под преса в „сандвич“ от попивателни хартии. При този метод се изпълняват две много важни изисквания. Водата от хартията бива изведена постепенно, като съдържанието на влага в хартията лесно може да бъде регулирано. По този начин не се нарушават качествата на формата, избягват се деформации и дори могат да се изравнят вече съществуващи такива. Попивателните материали могат да бъдат различни по своята структура, най-често се използват картони с попивателни качества. Картоните трябва да са меки и с ниска фактура, за да не бъде деформирано произведението, което е най-уязвимо в намокрено или влажно състояние. За да се намали рискът от абразия или адхезия към попивателния материал, се използват съвременни меки синтетични материали с порьозна структура, като Hollytex или Bondina, които се поставят като изолиращ слой между реставрирания обект и попивателния материал. Веднъж навлажнени, попивателните картони биват отстранявани и заменяни с нови сухи. Процесът продължава до постигането на пълно изсушаване на произведението.

Като последен етап от реставрационната намеса може да се определи колористичната реинтеграция. При произведения върху хартиена основа тя винаги представлява предизвикателство пред реставратора. Често изборът да се извърши или не такава цветова реинтеграция се определя от големината на разрушенията и зоните, които трябва да се интегрират – дали са части от изображението или структурата на самата хартия. Това е важен етап, след който се формира експозиционният вид на произведението. Счита се, че интегрираните загуби трябва да са направени така, че зрителят да възприема целостта на произведението и същевременно специалистите да могат да разграничат извършените колористични намеси.

Често използван подход е предварителното тониране на хартията, която ще се използва за вставки или дублаж. Друг вариант е използването на акварели и сухи пастели, като най-обратими медии.

Въпреки познаването на свойствата на материалите, реставрационните процеси, приложени без нужното внимание, а понякога и въпреки него, крият своите рискове. Затова подходът към всяко произведение е специфичен спрямо неговото моментно състояние.

За целите на настоящото проучване преди започване на реставрационната намеса в ***глава IV*** са представени проведените изследвания: фотографски проучвания, микрохимични анализи и измерване на pH на различните хартии.

Фотодокументирането на произведенията е от изключителна важност за по-нататъшните проучвания от различни специалисти. Тези фотографии могат да послужат като своеобразен дигитален архив и достъпът до настоящата колекция да бъде улеснен при бъдещи изследвания.

Проведени са анализи за определяне на влакнестия състав на хартията. Тестовете представляват изолиране на влакна от хартията и тяхната обработка с реактиви при което нишките от различен растителен произход получават специфично оцветяване.

Извършени са и микрохимични анализи за определяне на пигментите в живописния слой. Методът е инвазивен, т.е. изисква вземане на проба от живописния слой, което има деструктивен ефект върху произведението. Той е деструктивен и спрямо пробата – последната се разтваря в киселина, като върху получения разтвор се провеждат химични реакции за установяване на нейния йонен състав. Познавайки йонния състав на пробата, заедно с нейния цвят, може да бъде направен извод за вида на използвания пигмент.

От първостепенно значение при реставрацията на произведения върху хартиена основа е определянето на pH на хартията. Водородният показател pH измерва киселинността или алкалността на даден воден разтвор. Наличието на повишена киселинност е един от основните фактори, които водят до разрушаването на произведенията на хартиена основа. При всички изследвани произведения се отчетоха киселинни стойности на pH, което е ясен показател за влошеното състояние на хартията.

В ***глава V*** са представени практически казуси на избрани рисунки и копирки от колекцията. Една от основните цели на реставрационната намеса, е подобряване на

физико-химичните характеристики на хартията. Задачите са свързани с решаването на проблемите обхващащи стабилизирането и изправянето на деформации при различни по дебелина и състав хартии, извличането на петна от различен характер от тях и интеграцията на зони с големи по площ разрушения. Реставрационните намеси имаха за цел стабилизиране на творбите и привеждането им в експозиционен вид, като в същото време се целеше и максимално запазване на автентичния вид на творбите. Въз основа на направените проучвания относно свойствата, характеристиките и състоянието на всяко произведение е одобрен конкретен план за реставрация. Проведени са реставрационни намеси на рисунки и копирки с инвентарени номера: I - 1 - Л VIII- 4, I - 1 - Л VIII- 6, I - 1 - Л VIII- 82, I - 1 - Л VIII- 86, I - 1 - Л VIII- 90, I - 1 - Л VIII- 101.

След извършване на реставрационните намеси беше постигнато максимално стабилизиране на творбите. Бяха прекратени разрушителните процеси в структурата на произведенията, дължащи се на неправилно съхранение. Предложени са решения за проблемите със стабилизирането на различните видове хартии. Възстановяването на деформациите, разкъсванията и възвръщането на първоначалните размери на произведенията дадоха възможност творбите да бъдат приведени в експозиционен вид.

Приложените методи и техники могат да се приложат при реставрацията на останалите рисунки и копирки от колекцията.

В ***глава VI*** са описани превантивни мерки и необходимостта от изработване на защитни опаковки на произведения върху хартиена основа. След изработването на отделни защитни папки рисункте и копирките вече няма да се съхраняват в прегънато състояние. По този начин се спират процесите на последващи увреждания от абразия помежду им. И не на последно място, при съхранението им в отделни папки могат достъпно и безопасно да се изучават от други специалисти, без да има риск от увреждане. Изработените опаковки са подходящи както за постоянно съхранение, така и за временно представяне пред публика.

Проведените реставрационни намеси бяха водени от стремежа на съвременната тенденция в реставрацията към максимално запазване на оригиналния вид на произведенията и минимална намеса. В разглежданата колекция се срещат и двустранни произведения, между чиято важност не е редно да избираме. Освен това на гърба на рисунките са запазени авторски надписи и бележки, които са с историческа

стойност. Колекцията от рисунки и копирки бе запазена в най-автентичния си вид. Стари намеси, когато не застрашават целостта на произведенията, са оставени като историческо свидетелство. С минимална реставрационна намеса и придържане към оригинала е запазен автентичният вид, който притежава разглежданата колекция.

Извършените анализи относно материалите, техниката и определянето на моментното състояние на колекцията показват, че е необходимо освен физическото ѝ съхраняване, тя да бъде включена в научно обращение и популяризирана. Като акт, най-вероятно на дарение, заслужаващ уважение, тази сбирка е съхранена за културното ни наследство, памет и история.

Проучванията, които са представени дават възможност да се оцени състоянието, технологичните особености и настъпилите промени на рисунките и копирките от разглежданата сбирка на НХА. Същевременно те обогатяват възможностите при опазването и съхранението на този специфичен вид произведения на Възрожденската иконописната традиция в България.